

DEMOCRATIC SCHOOL MODEL: HISTORICAL, PHILOSOPHICAL, AND PRACTICAL PERSPECTIVES

Nurana Aliyeva

Lecturer, Baku State University

E-mail: aliyevanurana0@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5378-6930>

Abstract. This article examines the democratic school model based on philosophical and practical foundations developed through various stages of pedagogical thought history. The principles of democratic schooling—freedom, participation, equality, and responsibility—are analyzed in the context of ideas put forth by pedagogues such as Rousseau, Pestalozzi, Dewey, Tolstoy, A.S. Neill, and Yaacov Hecht. Grounded in a qualitative methodology, the study highlights the innovations democratic education introduces to school management and the teaching-learning process. Furthermore, the article provides scientifically substantiated perspectives on the potential implementation of the democratic education model within the Azerbaijani educational system. In addition, pedagogical, institutional, and social limitations encountered in the practical application of the democratic school model are critically evaluated. Internal and external factors influencing the formation of democratic governance mechanisms in the school environment are examined in detail. The findings indicate that the democratic school model represents an effective alternative educational approach that supports not only students' academic achievement but also their personal and social development. The article provides a theoretical foundation for future research in the field of democratic education and offers guidance for practical applications.

Keywords: democratic education, democratic school environment, democratic principles, characteristics of democratic schools, philosophy of education, historical-pedagogical context.

DOI: 10.30546/2709-2488.4.2025.2032

To cite this article: Aliyeva N. (2025). Democratic school model: historical, philosophical, and practical perspectives. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 253, Issue IV, pp. 51-63.

Article history: received – 22.10.2025; accepted – 24.11.2025.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

DEMOKRATİK MƏKTƏB MODELİ: TARİXİ, FƏLSƏFİ VƏ PRAKTİK PERSPEKTİVLƏR

Nuranə Əliyeva

Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi
E-mail: aliyevanurana0@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5378-6930>

Annotasiya. Məqalədə demokratik məktəb modeli pedaqoji fikir tarixinin müxtəlif mərhələlərində formalaşmış fəlsəfi və praktiki əsaslar üzərindən araşdırılır. Russo, Pestalotsi, Dyui, Tolstoy, A.S. Neill və Yaakov Hecht kimi görkəmli pedaqoqların ideyaları fonunda demokratik məktəbin prinsipləri (azadlıq, iştirakçılıq, bərabərlik və məsuliyyət) təhlil edilir. Kvalitativ metodologiyaya əsaslanan tədqiqat, demokratik təhsilin məktəb idarəçiliyi və təlim-tərbiyə prosesinə gətirdiyi yenilikləri üzə çıxarır. Məqalə, demokratik təhsil modelinin Azərbaycan təhsil sistemində tətbiqinə dair elmi əsaslandırılmış perspektivlər təqdim edir. Bununla yanaşı, məqalədə demokratik məktəb modelinin tətbiqi zamanı qarşıya çıxan pedaqoji, institusional və sosial məhdudiyyətlər də tənqidi baxımdan qiymətləndirilir. Demokratik idarəetmə mexanizmlərinin məktəb mühitində formalaşmasına təsir edən daxili və xarici amillər ayrıca təhlil olunur. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, demokratik məktəb modeli şagirdlərin yalnız akademik deyil, həm də şəxsiyyətyönümlü və sosial inkişafını dəstəkləyən effektiv alternativ təhsil yanaşmasıdır. Məqalə demokratik təhsil sahəsində aparılan gələcək tədqiqatlar üçün nəzəri baza yaradır və praktiki tətbiqlər baxımından istiqamətverici xarakter daşıyır.

Açar sözlər: demokratik təhsil, demokratik məktəb mühiti, demokratik prinsiplər, demokratik məktəbin xüsusiyyətləri, təhsil fəlsəfəsi, tarixi-pedaqoji kontekst.

DOI: 10.30546/2709-2488.4.2025.2032

Məqaləyə istinad: Əliyeva N. (2025). Demokratik məktəb modeli: tarixi, fəlsəfi və praktik perspektivlər. *«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil»*, № 4 (253), səh. 51-63.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 22.10.2025; qəbul edilib – 24.11.2025.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

XXI əsr bilik və texnologiyaların inkişafı dövründə insan beyninin fəaliyyəti sürətləndikcə, təhsil, təlim, öyrənmə, öyrətmə, məktəb, müəllim və şagird anlayışlarının mənalari da dəyişir və formalaşır. Artıq texnologiyanın sürətli inkişafı nəticəsində ənənəvi təhsil modeli yerini müasir təhsil modellərinə verməkdədir. Bu alternativ təhsil yanaşmalarından biri də demokratik təhsil modelidir. Demokratik təhsil modelinin əsas xüsusiyyətlərinə təhsildə azad və müstəqil fikirlərin dəstəklənməsi, öyrənənin təhsil və təlim prosesinin mərkəzinə gətirilməsi, onun təbii imkan və potensiallarının, fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması və hərtərəfli inkişafının təmin edilməsini əhatə edir. XX əsrin əvvəllərindən özünü göstərən bu yanaşma cəmiyyətdə dəyişən tələblər və inkişafı uyğunlaşaraq bu gün də aktuallığını qoruyur. Bu baxımdan, məktəbin idarəedilməsi və təlim-tərbiyə prosesində tətbiq olunan yanaşmaların cəmiyyətin demokratik ruhuna uyğun şəkildə qurulması zəruridir. Başqa sözlə, məktəb mühiti demokratik dəyərlərə əsaslanaraq qurulmalıdır. Demokratik məktəb modeli məhz bu ehtiyacdən irəli gələrək şagirdlərin yalnız akademik biliklərlə deyil, eyni zamanda demokratik dəyərlər-bərabərlik, ədalətlik, məsuliyyət, iştirakçılıq və əməkdaşlıq kimi sosial bacarıqlara yiyələnməsini hədəfləyir. Pedaqoji ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, demokratik məktəb anlayışı yalnız müasir dövrün məhsulu deyil, əksinə, onun fəlsəfi və pedaqoji əsasları dərin tarixi köklərə malikdir. XVIII əsrdə Jan Jak Russonun “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsərində uşaq azadlığı və fərdi inkişaf prinsiplərinə verdiyi önəm, bu modelin ilkin izlərini ortaya qoyur. XIX əsrdə İohann H. Pestalotsi uşağın təbii inkişafına yönəlmiş təlim yanaşması ilə bu ideyanı davam etdirərək, demokratik təhsilin əsaslarına töhfə vermişdir. XX əsrin əvvəllərində Con Dyui demokratik təhsil ideyasını sistemləşdirərək məktəbi cəmiyyətin miniatür modeli kimi təqdim etmiş və təlim prosesinin fəal iştirak və şəxsi təcrübə üzərində qurulmasının vacibliyini vurğulamışdır. Bu yanaşmalar Lev Tolstoyun Yasnaya Polyana məktəbi və A.S. Neillin qurduğu Summerhill məktəbi kimi praktik nümunələrdə öz əksini tapmış, bu məktəblərdə şagirdlərin qərarvermə prosesində iştirakı, təhsildə azadlıq və daxili motivasiya əsas prinsiplər kimi tətbiq edilmişdir. İsrailli pedaqog Yaakov Hechtin nəzəri və praktiki təcrübələri isə demokratik məktəbin çağdaş modellərinin necə formalaşdırıla biləcəyinə dair konkret yanaşmalar və tətbiq mexanizmləri təqdim edir. Onun ideyaları şagirdlərin fərdiliyinin tanınması, daxili motivasiyanın gücləndirilməsi və özünüidarəetmə bacarıqlarının inkişafı kimi demokratik prinsiplərə əsaslanır. Bu pedaqoqların irəli sürdüləri ideyalar sübut edir ki, demokratik məktəb anlayışı yalnız nəzəri konsepsiya deyil, eyni zamanda praktik təhsil modeli kimi də

həyata keçirilə bilər. Tədqiqatın məqsədi demokratik məktəb modelinin nəzəri əsaslarını, tarixi inkişafını və praktik tətbiq nümunələrini araşdırmaqla yanaşı, onun müasir təhsil sistemindəki əhəmiyyətini göstərməkdir.

Tədqiqatın vəzifələri demokratik məktəb anlayışının fəlsəfi köklərini müəyyənləşdirmək, müxtəlif pedaqoqların yanaşmalarını müqayisə etmək, praktiki tətbiqləri təhlil etmək, ədəbiyyat nümunələri əsasında demokratik məktəbin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmək, demokratik məktəbin müasir təhsil sistemi və cəmiyyətə mümkün töhfələrini müəyyənləşdirmək, demokratik məktəblərdə idarəetmə, tədris metodları və qiymətləndirmə sisteminin xüsusiyyətlərini dəyərləndirməkdən ibarətdir.

Problemin qoyuluşu

Müasir təhsil sistemlərində müşahidə olunan əsas problemlərdən biri təlim prosesinin hələ də müəllim yönümlü, mərkəzləşdirilmiş və standartlaşdırılmış modellər üzərində qurulmasıdır. Bu yanaşma şagirdlərin fərdi inkişafını, tənqidi və yaradıcı düşünmə bacarıqlarını, eləcə də vətəndaş iştirakçılığını kifayət qədər təmin etmir. Qloballaşma, rəqəmsallaşma və cəmiyyətlərin demokratikləşməsi şəraitində məktəbin yalnız bilik ötürən deyil, həm də demokratik dəyərləri formalaşdıran sosial institut kimi çıxış etməsi zərurəti yaranır. Bu baxımdan, demokratik məktəb modelinin nəzəri əsaslarının və praktik tətbiq imkanlarının elmi təhlili aktual problem kimi çıxış edir. Məqalədə əsas problem demokratik məktəb modelinin pedaqoji və idarəetmə baxımından hansı imkanlara malik olduğu və bu modelin müasir, xüsusilə Azərbaycan təhsil sistemi üçün nə dərəcədə tətbiq edilə bilən olmasıdır.

Tədqiqat metodologiyası keyfiyyət yönümlü (kvalitativ) təhlilə əsaslanır. Metod olaraq, demokratik təhsil konsepsiyasına dair ədəbiyyatların konseptual və tematik təhlili, klassik və müasir pedaqoji yanaşmaların müqayisəli analizi, həmçinin təcrübəli məktəb nümunələrinin strukturlu şəkildə sistemləşdirilməsi həyata keçirilmişdir.

Tədqiqat metodları

Demokratik təhsil konsepsiyasına dair ədəbiyyatların konseptual və tematik təhlili, klassik və müasir pedaqoji yanaşmaların müqayisəli analizi, həmçinin praktiki məktəb nümunələrinin sistemli şəkildə strukturlaşdırılması üzərində qurulmuşdur.

Əsas hissə / Main part

Demokratiya cəmiyyətdəki hər bir fərdin bərabər hüquqlara malik olduğu, azad düşüncə ilə qərar qəbul etmə proseslərində fəal iştirak etdiyi bir sistemdir. Demokratik təhsil isə, demokratik dəyərləri və prinsipləri öyrənənlərə erkən

yaşdan mənimsətməyə imkan verən bir yanaşmadır. Con Dyuiyə görə, yalnız demokratik təhsil demokratik bir cəmiyyətin formalaşmasına xidmət edə bilər. Məktəb bu cəmiyyətin mərkəzində yer almalı və öyrənənlər belə bir məktəbdə demokratik yaşam tərzinin prinsiplərini əldə etməlidir [Dewey, J., 2020]. Məktəb dövrü uşaqların yalnız bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsinə deyil, həm də sosial bacarıqlarının inkişaf etməsinə şərait yaradan mühüm bir mərhələdir. Buna görə də məktəbdə demokratik təhsil şagirdlərin hörmət, bərabərlik, əməkdaşlıq, məsuliyyət, fəal iştirak, ədalətlik və düşüncədə fərqlilik kimi bacarıqları mənimsəmələri üçün vacib zəmin yaradır. Demokratik təhsil ideyasına əsaslanan təlim prosesində şagirdlərə yalnız dərsliklərdən biliklər ötürülmür, həm də onların təlim prosesində fəal iştirakı və birgə əməkdaşlıq təmin edilir. Şagirdlərin öz fikirlərini müstəqil şəkildə ifadə etməsi, müxtəlif fikirləri dinləməsi, tənqidi düşüncəni tətbiq etməsi, yaradıcı yanaşma sərgiləməsi kimi bacarıqlarının inkişafı demokratik təhsil modeli əsasında mümkündür. Demokratik təhsil mühitində şagirdlər təlim prosesinin mərkəzində yer alır və bu da onlarda məsuliyyət hissinin formalaşmasına səbəb olur.

Con Dyuinin demokratik təhsil yanaşmasına, əsasən, məktəb cəmiyyətin bir aynası olmalı, sinif otaqları isə həyatı araşdırmaq və problemləri həll etmək üçün laboratoriya kimi fəaliyyət göstərməlidir. Bu cür qurulmuş məktəb mühiti həyat boyu davam edəcək bir təlim dövrü yaradır və şagirdlər real həyatda qarşılaşdıqları problemləri həll etməyi öyrənirlər. Con Dyui vurğulamışdır ki, məktəbin real həyatdan fərqlənməməsi üçün şagirdyönlü təhsil modelinin daha da inkişaf etdirilməsi vacibdir. Dyuinin demokratik təhsil anlayışının əsasını öyrənməmərkəzli təlim təşkil edir. Demokratik məktəbdə yetişən fərdlər demokratiya dəyərlərini öz həyat tərzlərinə çevirməyə çalışırlar. Onlar başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşır, əməkdaşlıq əsasında işləməyi bacarır, öz vəzifələrini dərk edir, səbr və dözümlü nümayiş etdirir, məsuliyyətli, təşəbbüskar olurlar. Həmçinin şagirdlər öz maraq və qabiliyyətlərinə uyğun olaraq bilik və bacarıqlara yiyələnirlər. Bu, onların öz potensiallarını kəşf etmələrinə imkan yaradır. Məktəbdə tətbiq olunan demokratik təhsil modeli şagirdlərin irq, etnik mənsubiyyət, dil, cinsiyyət, düşüncə fərqliliklərinə görə deyil, fərdi anlama və qavrama xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Eyni zamanda bu təhsil modelində seçicilik, tənqidi düşüncə, ədalət, bərabərlik, əməkdaşlıq, özgüvən, məsuliyyət, yaradıcı düşüncə və əxlaq əsas anlayışlardır. “Korçakin ideyaları Con Dyuinin progressiv təhsil prinsipləri ilə sıx bağlıdır. Hər iki pedaqog uşaqların öyrənmə prosesində fəal iştirak etməli olduğunu və təhsilin demokratik prinsiplərə əsaslanmalı olduğunu vurğulamışdır. Onlar hesab edirdilər ki, uşaqlar bilikləri yalnız nəzəriyyə vasitəsilə deyil, həm də praktik təcrübə yolu ilə əldə etməlidirlər” [Mikayilli, B., 2025]. Bu yanaşma göstərir ki, demokratik təhsil yalnız nəzəri biliklə kifayətlənmir, həm də şagirdlərin real həyat bacarıqla-

rını inkişaf etdirməyə yönəlib.

Araşdırılmış mənbələrə, əsasən, demokratik məktəb anlayışının tarixi çox qədim dövrlərə gedib çıxsada, bu anlayış sistemli şəkildə XIX əsrdə inkişaf etmiş və XX əsrdə termin kimi formalaşmışdır. Hətta XVIII əsrdə də demokratik məktəb fəlsəfəsi mövcud idi. Jan Jak Russo “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsərində uşaqların azad və sərbəst şəkildə tərbiyə edilməsinin vacibliyini vurğulamışdır. Bu əsəri təhlil edərkən demokratik məktəb fəlsəfəsinə dair bir neçə əsas ideyanın mövcud olduğunu görürük.

Azadlıq və təbiilik. J.J. Russo uşağın azadlığını əsas götürərək, onun tərbiyə edilməsində təbii inkişafın pozulmaması lazım olduğunu bildirir, əlavə olaraq onu da qeyd edirdi ki, uşaqlar doğuşdan fərd kimi qiymətləndirilməli və onların inkişafını idarə etmək əvəzinə, əlverişli mühitdə böyümələrinə şərait yaradılmalıdır. Bu yanaşma təhsil sistemində azad düşüncənin və fərdi azadlığın təşviq edilməsinə ehtiyac olduğunu vurğulayır.

Təhsil və cəmiyyətin əlaqəsi. Russo demokratik cəmiyyətdə hər bir fərdin öz azad iradəsinə və fərdi düşüncələrinə sahib olduğunu qeyd edir. Təhsil sistemi həm cəmiyyətin ümumi dəyərləri ilə uyğun olmalı, həm də hər bir uşağın fərdi inkişafını dəstəkləməlidir. Bu yanaşma demokratik məktəb fəlsəfəsinin əsas prinsiplərindən biridir, çünki təhsil yalnız bilik vermək deyil, uşağın şəxsiyyətinin inkişafına, onun hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət etməyə yönəlməlidir.

Uşağın özünü tanıması. Russo uşaqların öz təcrübələrini yaşamasına imkan yaratmağın və onların sosial, emosional inkişafını dəstəkləməyin vacibliyini vurğulayır. O, uşaqların yalnız nəyi bilməli olduqlarını deyil, həm də özlərini və dünyanı necə qəbul etməli olduqlarını da öyrənmələrinin vacib olduğunu qeyd edir. Bu yanaşma təhsilin demokratik prinsiplərinə əsaslanır, uşağın şəxsi seçimlərinə və azadlıqlarına hörmət göstərir.

Tərbiyənin əxlaqi aspekti. J.J.Russo uşaqların biliklərə yiyələnməklə yanaşı, əxlaqi və etik normalar baxımından da düzgün inkişaf etmələrinin vacibliyini, eyni zamanda onlarda azadlıq və məsuliyyət hissinin aşılmalı olduğunu vurğulayır. Bu, demokratik məktəb anlayışının əsas komponentlərindəndir, çünki cəmiyyətdə azadlıq və məsuliyyət bir-birini tamamlayaraq inkişaf etməlidir.

Fərdiyyətçilik və bərabərlik. J.J.Russo təhsil prosesində uşaqların fərdi ehtiyaclarına və qabiliyyətlərinə diqqət yetirilməsini vacib hesab edərək bildirir ki, hər bir uşaq fərd olaraq qəbul edilməli, onların təhsil və tərbiyəsinə bu fərqlər nəzərə alınaraq yanaşılmalıdır. Bu yanaşma demokratik təhsil fəlsəfəsinə uyğun gəlir, çünki burada hər bir şagirdə öz fərdiliyini inkişaf etdirmək üçün bərabər şərait yaradılır.

Russonun əsərləri çərçivəsində yuxarıda qeyd olunan ideyalar, onun demokratik məktəb fəlsəfəsinin təməlini təşkil edir. XIX əsrdə isveçrəli pedaqoq İ.H.

Pestalotsi də demokratik təhsil yanaşmasına yaxın bir mövqe sərgiləyirdi. Yetimlər evi və ya Neuhof təhsil müəssisəsi uşaqların təbii inkişafını dəstəkləyərək, fərdi ehtiyaclarına və qabiliyyətlərinə diqqət yetirən təhsil modeli ilə tanınmışdır. Pestalotsi təlim-tərbiyə prosesində uşaqlara hörmətlə yanaşmağa, onları azad və yaradıcı düşünməyə təşviq etməyə böyük əhəmiyyət verirdi. Bu yanaşma dövrün ən erkən demokratik təhsil formalarından biri hesab olunur.

1859-cu ildə Tolstoyun Rusiyada təsis etdiyi Yasnaya Polyana məktəbi müəyyən mənada demokratik məktəb kimi qiymətləndirilə bilər. Çünki onun təhsil yanaşması uşaqların azadlıqlarına və şəxsiyyətlərinin inkişafına verdiyi önəm baxımından bir çox müasir demokratik təhsil prinsiplərinə uyğun gəlir. Tolstoy təhsilin insan təbiətinə xas olan fundamental bir ehtiyac olduğunu vurğulayır və onun yalnız könüllülük prinsipi əsasında reallaşa biləcəyini qeyd edirdi [Karataş, E., 2015]. Yasnaya Polyana məktəbində şagirdlərə azadlıq, şəxsi məsuliyyət və özlərini ifadə etmə imkanı verməyə çalışılmışdır. Bu məktəbdə azadlıq və şəxsi inkişaf, təlimin şəffaflığı və qarşılıqlı hörmət, qərar qəbulunda şagirdlərin iştirakı, insan hüquqları və əxlaqi tərbiyə kimi məsələlərin əsas yer tutması onun demokratik təhsil prinsiplərinə yaxınlığını ifadə edir. Həmçinin təlimin uşağın şəxsiyyətinə hörmət əsasında qurulmasını və onların qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyi zəruri sayırdı [Əlizadə, H., Qasıмова L., İmamverdiyeva N., 2024]. Eyni zamanda polşalı pedaqog və uşaq hüquqları müdafiəçisi Yozef Korçak (Janusz Korczak) “uşaqları hüquqlara malik fərdlər kimi tanımağı müdafiə etmiş, uşaq məhkəmələri yaratmış və uşaq evlərində demokratik özünüidarəetmə prinsiplərini tətbiq etmişdir. Onun yanaşması uşaqların cəmiyyətdə fəal iştirakını, sosial məsuliyyət və vətəndaşlıq öhdəliklərini vurğulayır” [Mikayilli, 2025]. Bu ideyalar göstərir ki, uşaqların təhsil və inkişafı yalnız fərdi bacarıqların öyrədilməsi ilə məhdudlaşmayıb, həm də onların sosial məsuliyyət və vətəndaşlıq bacarıqlarının formalaşmasına yönəlmişdir. Bu yanaşma həmçinin demokratik təhsilin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirir, çünki burada uşaqların fəal iştirakı, özünüidarəetmə və sosial məsuliyyət ön planda tutulur.

1921-ci ildə İngiltərədə pedaqog A.S.Neill tərəfindən təsis edilən və ilk demokratik məktəb hesab olunan Summerhill məktəbində dərslər ənənəvi məktəblərdən fərqli olaraq az strukturlaşdırılmış və daha çox sərbəstliyə yer verilmişdir. Məktəbdə uşaqlar öz maraq və istəklərinə görə dərslərdə iştirak edib etməmək seçimində tam azadlığa malikdirlər. Dərslər məcburi deyil və uşaqların istəyinə bağlıdır. Bu məktəb modeli uşaqlara təhsil prosesini idarə etmək və müstəqil şəkildə qərar qəbul etmək imkanı təqdim edir. Summerhill məktəbinin direktoru Zoe Neill Readhead demokratik prinsipləri özündə ehtiva edən məktəbin məqsəd və vəzifələrini bu şəkildə vurğulamışdır: “Summerhill Demokratik məktəbinin əsas vəzifəsi şagirdlərə sərbəstlik verərək, onların özlərini sərbəst şəkildə idarə

etməsinə imkan yaratmaq, uşaqların təbii olaraq inkişaf etmələri üçün şərait təmin etmək, təlim-tərbiyə prosesində əmr, qorxu, qadağa, cəza kimi vasitələri aradan qaldırmaq və onların xoşbəxt yaşamalarını təmin etməkdir”.

Məktəblərin inkişafının dinamosu ədalətdir [Sahlberg, P., 2018]. Məlumdur ki, demokratik məktəblərdə ədalətlik əsas prinsiplərdən biridir. Ədalətlik şagirdlərin fərqli ehtiyaclarına və potensiallarına uyğun şəkildə yanaşmağı əhatə edir. Bu, hər bir şagirdin inkişafını dəstəkləmək üçün lazım olan fərdi şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Məktəblərdə ədalətlik prinsipləri əsasən aşağıdakılardır:

- **fərdi yanaşma** (şagirdlərin fərqli ehtiyaclarının və öyrənmə tərzlərinin nəzərə alınması);
- **fərqli şərtlərə uyğun dəstək** (hər bir şagirdin zəif olduğu sahələrdə inkişaf etməsi üçün ona fərdi yardım və resursların verilməsi);
- **qarşılıqlı hörmət** (şagirdlərin bir-birinə və müəllimlərə qarşı ədalətli, hörmətli münasibət göstərməsinin təmin edilməsi).

Qeyd etmək lazımdır ki, məktəblərdə ədalətlik və bərabərlik prinsipləri bir-birini tamamlayır, lakin onlar arasında bir sıra fərqlər mövcuddur. Bərabərlik hər kəsə eyni imkanların, ədalətlik isə hər kəsə fərdi ehtiyaclarına uyğun olaraq dəstək verilməsini vurğulayır. Bərabərlik təhsil prosesində fərdi ehtiyacları nəzərə almadan hər kəsə eyni mühitin təqdim edilməsini nəzərdə tutsa da, ədalətlik ehtiyacları olan şagirdlərə fərqli dəstək verilməsini tələb edir. Məktəblərdə bu prinsiplərin balanslı şəkildə tətbiq edilməsi, hər bir şagirdin potensialını inkişaf etdirməsi üçün vacibdir. Həm ədalətlik, həm də bərabərlik məktəb mühitinin inklüziv və hər kəsin inkişafına şərait yaradan bir məkan olmasını təmin edir.

Demokratik məktəbin xüsusiyyətlərini və demokratik təhsilin məktəb perspektivindən necə idarə olunduğunu araşdırarkən aydın olur ki, israili pedaqoq və demokratik təhsilin dünya miqyasında pioneri hesab edilən Yaakov Hecht bu məktəbin mahiyyətini əhatəli şəkildə təsvir etmişdir. Onun ideyaları demokratik məktəb anlayışının təməlini qoymuşdur. Pedaqoqun fikrincə, məktəb şurası tərəfindən idarə olunan demokratik məktəbdə şagirdlərin fərdiliyini və unikallığını qəbul etmək, öyrənənlərin daxili motivasiyasını nəzərə almaq, onlarda sərbəst şəkildə özünüidarəetmə və özünüqiyimətləndirmə bacarığını inkişaf etdirmək, həmçinin şagirdlərin öz öyrənmə strategiyalarını inkişaf etdirməsini dəstəkləmək əsas məsələlərdəndir. Bu yanaşma təcrübə, sərbəstlik, müstəqillik, yenilikçi və humanizm anlayışlarını özündə ehtiva edən demokratik məktəbdə tədris-təlim prosesinin ənənəvi məktəblərdən tamamilə fərqlənməsinə səbəb olur. Belə ki, bu məktəblərdə şagirdlər nəyi nə zaman və necə öyrənəcəklərini seçməkdə sərbəstlik əldə edirlər. Bu tip məktəblərdə şagirdlərin sosial və emosional inkişafına da böyük diqqət yetirilir. Məsələn, Hadera Demokratik Məktəbində şagirdlərin bilik

və bacarıqlara yiyələnmələri üçün 5 fərqli variant təklif olunur:

1. **Məktəb proqramı.** Dərs ilinin əvvəlində ibtidai və orta sinif şagirdlərinə proqram təqdim edilir. Şagirdlər bu proqramdan istədikləri dərsləri seçə bilirlər. Proqramda yer alan dərslərin bir qismi müəllim tərəfindən, digər bir qismi isə şagirdlər tərəfindən müəyyən edilir. Hər dərsin də müəyyən şərtləri vardır və şagirdlərin bu şərtləri yerinə yetirməsi mütləqdir.
2. **Öyrənməmərkəzləri.** Məktəbdə rəsm, musiqi, dil, kompüter, fənn laboratoriyaları kimi müxtəlif tədris mərkəzləri mövcuddur. Şagirdlər istədikləri zaman bu mərkəzlərə müraciət edə və təklif olunan imkanlardan faydalana bilirlər.
3. **Şəxsi müqavilələr.** Şagirdlər məktəb proqramı və ya tədris mərkəzlərində tədris olunmayan hər hansı bir fənn və ya maraqlandıqları bir fəaliyyət sahəsinə başlamaq üçün müraciət edə bilirlər.
4. **Məktəbin xarici mühiti.** Şagirdlərin öyrənmək istədikləri hər hansı bir mövzu üçün məktəbdə şərait yoxdursa və bu imkanların məktəb həddləri daxilində təmin edilməsi mümkün sündürsə, xarici mühitdən istifadə etmək olar.
5. **Seminarlar.** Məktəbdə mövzu üzrə mütəxəssis və ya müəllim tərəfindən bir həftə və ya daha uzun müddət davam edən seminarlar təşkil oluna bilər.

Yuxarıda sadalanan öyrənmə imkanları onu göstərir ki, məktəb şagirdlərə özünü kəşf etməsi üçün mümkün qədər çox fürsətlər təqdim edir. Eyni zamanda məktəb daxilində mövcud olmayan imkanlar xarici mühit vasitəsilə təmin edilir, beləliklə, məktəb və xarici mühit arasında təbii bir əlaqə yaranır. Bu imkansızlıq üzündən şagirdlərin öyrənmə istəklərinin məhdudlaşdırılmamasını təmin edir. Demokratik məktəblərdə tədris proqramı olmadığını demək olmaz. Əksinə, bu məktəblərdə həm sistemli proqram, həm də şagirdlərin özlərini digər sahələrdə inkişaf etdirmələri üçün imkanlar mövcuddur. Proqramlarda hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətləri, maraqları və meylləri nəzərə alınır və onların fəal iştirak etmələri əsas məqsəd kimi qəbul edilir. Bu da, öyrənməmərkəzli təhsil yanaşmasının demokratik təhsilin əsasını təşkil etdiyini göstərir.

Demokratik məktəbin digər mühüm xüsusiyyəti isə təhsilin rəqabətə deyil, birgə əməkdaşlığa əsaslanmasıdır. Bu tip məktəblərdə ənənəvi məktəblərdən fərqli olaraq, imtahanlar keçirilmir və şagirdlər qiymətləndirilmir. Qiymətlər əvəzinə şəxsi rəylərdən istifadə olunur [Yaacov, H., 2022]. Eyni zamanda demokratik məktəblərdə təlim prosesi fərqli yaş qruplarından olan şagirdlərin iştirakı ilə həyata keçirilir. Bu, böyük və kiçik yaşlı uşaqların bir-birindən öyrənməsinə imkan verir. Demokratik məktəb modelində məktəb kollektivi arasında iyerarxik əlaqələr yoxdur. Müəllimin əsas vəzifəsi mentor rolunda çıxış etməkdir. Həmçinin ailələr məktəb iclaslarında iştirak edə və təlim-tərbiyə prosesinin gedişinə nəzarəti edə bilirlər.

Demokratik məktəb modelinə xas olan xüsusiyyətlərdən biri də fərqlilik və müxtəlifliyin nəzərə alınmasıdır. Hər bir demokratik məktəb özünəməxsus ideya və fikirləri olan şagirdləri, müəllimləri, rəhbərləri, adət və ənənələri, mühiti, tədris metodları və öyrənmə yanaşmaları ilə seçilir. Fərqlilik demokratik təhsilin əsasını təşkil edir.

Demokratik məktəb modeli müasir təhsil sistemlərində mühüm alternativ kimi təqdim edilsə də, bu yanaşmanın tətbiqində müəyyən çətinliklər və məhdudiyyətlər də müşahidə olunur. Demokratik məktəblərin əsas prinsiplərindən biri olan şagird azadlığı və sərbəst qərarvermə imkanları, bəzi hallarda təlimin strukturlaşdırılmışlığını zəiflədə və akademik nəticələrin qeyri-sabitliyinə səbəb ola bilər. Xüsusilə erkən yaş dövründə olan uşaqların öz öyrənmə strategiyalarını yetkin şəkildə formalaşdırma bilməməsi bu modelin praktikada çətinliklərlə qarşılaşmasına yol açır. Eyni zamanda demokratik məktəblərdə müəllimin idarəedici rolunun minimuma endirilməsi və daha çox müşahidəçi və bələdçi kimi çıxış etməsi, bəzi pedaqoji situasiyalarda effektiv rəhbərliyin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Bu, tədris prosesində nizam-intizamın qorunmasında və təhsil nəticələrinin izlənilməsində problemlər yarada bilər. Bundan əlavə, demokratik məktəb modelinin uğurlu tətbiqi üçün cəmiyyətin ümumi demokratik dəyərləri mənimsəməsi və məktəbdənkənar sosial-iqtisadi şəraitin dəstəkləyici olması vacibdir, lakin ənənəvi və avtoritar təhsil strukturuna alışmış təhsil mühiti və cəmiyyətlərdə bu modelin qəbulu və tətbiqi müqavimətlə qarşılaşa bilər. Valideynlərin, müəllimlərin və təhsil siyasətçilərinin demokratik prinsiplərə hazır olmaması və ya onları yanlış anlama ehtimalı modelin effektivliyini azalda bilər. Nəhayət, demokratik məktəblərdə qiymətləndirmənin daha çox şifahi rəy və şagirdin özünüqiymətləndirməsi əsasında aparılması, standartlaşdırılmış və obyektiv ölçmələrə əsaslanan sistemlərdə müəyyən uyğunsuzluqlara səbəb ola bilər. Bu da, demokratik təhsil almış şagirdlərin ali təhsil müəssisələrinə və ya əmək bazarına keçidində əlavə çətinliklər yarada bilər. Bu səbəbdən, demokratik məktəb modelinin praktik tətbiqi zamanı yalnız idealist prinsiplər deyil, həm də mövcud pedaqoji, psixoloji və sosial reallıqlar nəzərə alınmalı, çevik və kontekstual yanaşma tətbiq olunmalıdır. Bütün bunlarla yanaşı, demokratik məktəb modelinin tətbiqində qarşılaşılan müəyyən məhdudiyyətlər mövcuddur. Bu problemlərin aşılması üçün əlavə araşdırmalar və praktiki tədbirlər tələb olunur.

Nəticə olaraq demək olar ki, demokratik təhsil yanaşması müasir təhsil sistemlərinin inkişafında vacib yer tutmaqla yanaşı, təkmilləşdirmə potensialına malikdir.

Nəticə / Conclusion

Demokratik prinsipləri özündə ehtiva edən məktəb insan həyatının mühüm sosial-dinamikasını təşkil edir. Demokratik təhsil yanaşmasına əsasən məktəbin vəzifəsi yalnız akademik bilik ötürmək deyil, eyni zamanda müstəqil, dünyagörüşlü, sorğulayan və analitik düşüncə qabiliyyətinə malik, demokratiyanın prinsiplərini dərinlən mənimsəmiş fərdlər yetişdirməkdir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, demokratik məktəb mühitində təhsil alan şagirdlər yalnız demokratik dəyər və bacarıqlara yiyələnmiş, həm də bu prinsipləri praktikada tətbiq etməyi öyrənirlər. Belə mühit şagirdlərin məsuliyyət, ədalətlik, əməkdaşlıq, kritik və yaradıcı düşüncə qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə imkan yaradır. Demokratik məktəb mühiti hər bir öyrənənin bütöv şəxsiyyət kimi inkişafında mühüm rol oynayır, onların sosial və emosional bacarıqlarını gücləndirir, özünüifadə və özünüqiyətləndirmə bacarıqlarını artırır. Bu cür məktəblər yalnız təhsil sistemində deyil, həm də cəmiyyətdə bərabərlik və ədalət prinsiplərinin təbliğində vacib təsisat kimi çıxış edir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, demokratik məktəbdə yetişən şagirdlər məsuliyyətli, ədalətli, öz fikirlərini sərbəst ifadə edən, həmyaşıdları və müəllimləri ilə hörmət və anlayış əsasında ünsiyyət qura bilən fərdlər kimi formalaşırlar. Onlar əməkdaşlıq və qərarvermə proseslərinə fəal şəkildə cəlb olunurlar, sosial problemləri həll etmə və liderlik bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bundan əlavə, demokratik məktəb modeli təhsil siyasətçiləri və pedaqoqlar üçün praktiki yönümlü təlim-tərbiyə strategiyalarının hazırlanması, inklüziv və fərdiyyətçi məktəb mühitlərinin qurulması üçün nəzəri baza yaradır. Məqalədə göstərilən nəticələr Azərbaycan təhsil sistemində demokratik prinsiplərin tətbiqi və gələcək tədqiqatlar üçün əhəmiyyətli perspektivlər təqdim edir. Belə ki, demokratik məktəb yanaşması şagirdlərin akademik və sosial inkişafını eyni zamanda dəstəkləyən, innovativ və çevik təhsil modelidir.

Beləliklə, demokratik məktəb modeli XXI əsrin çağırışlarına uyğun, sosial məsuliyyətli və hərtərəfli inkişaf etmiş vətəndaşların yetişdirilməsi üçün mühüm təhsil modeli kimi davamlı inkişaf etdirilməli və geniş tətbiq olunmalıdır.

Məqalənin aktuallığı. Müasir dövrdə cəmiyyətlərin demokratikləşməsi və vətəndaş iştirakının təşviqi fonunda təhsil sistemlərinin də bu çağırışlara uyğunlaşdırılması zərurəti yaranır. Ənənəvi, mərkəzləşdirilmiş və müəllimiyönümlü təhsil modelləri şagirdlərin fərdi inkişafı, tənqidi düşüncəsi və ictimai fəallığını təmin etməkdə kifayət qədər effektiv deyil. Buna görə demokratik məktəb modeli kimi alternativ yanaşmalar həm nəzəri, həm də praktik səviyyədə artan aktuallıq qazanır. Belə yanaşmaların araşdırılması, xüsusilə şagirdiyönümlü, azadlıq

və məsuliyyət arasında balans yaradan məktəb mühitinin qurulmasına yönəlmiş yanaşmaların öyrənilməsi Azərbaycan təhsil sistemi üçün yeni perspektivlər açır. Demokratik məktəb modeli müasir dövrün tələblərinə cavab verən, sosial məsuliyyətli, hərtərəfli inkişaf etmiş vətəndaşların yetişdirilməsi baxımından aktual və vacib tədqiqat sahəsidir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalə demokratik təhsil yanaşmasının praktiki və nəzəri aspektlərini birləşdirərək məktəb idarəçiliyi və pedaqoji metodologiya sahəsində yeni baxış açısı təqdim edir. Elmi yenilik demokratik məktəb modelinin yalnız nəzəri bir konsept olaraq qalmayıb, dünya təhsil təcrübəsində konkret nümunələrlə dəstəklənməsidir. Məqalə məktəbin yalnız bilik ötürən bir məkan deyil, eyni zamanda şagirdləri sosial və etik dəyərlər üzərində formalaşdıran, onların şəxsi inkişafını prioritet edən təsisatə çevrilməsi ideyasını irəli sürür. Məqalədə təqdim olunan yeni təcrübə və metodlar gələcəkdə təhsil siyasətinə mühüm təsir göstərə bilər.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatda təqdim olunan demokratik məktəb modeli və onun əsas prinsipləri təhsil sahəsində idarəetmə və pedaqoji yanaşmaların təkmilləşdirilməsi üçün dəyərli resursdur. Xüsusilə Azərbaycan təhsil sistemində demokratik təhsilin tətbiqi və inkişafı üçün nəzəri və praktik baza yaradır. Bu model məktəb mühitində inklüzivlik, fərdiyyətçilik və sosial ədalət prinsiplərinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır, təlim-tərbiyə prosesində şagirdlərin fəal iştirakını və məsuliyyət hissini artırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Əlizadə, H., Qasımova, L., İmamverdiyeva, N. (2024). Dünya pedaqoji fikir tarixi. Bakı: "Füyuzat", s.307.
2. Dewey, J. (2020). Demokrasi ve eğitim. Ankara: "Gece Kitaplığı", s.363.
3. Karataş, E. (2015). Bir eğitimci olarak N. Tolstoy ve Yasnaya Polyana Okulundaki uygulamaları. Ankara, s.16.
4. Michael, W. Apple, James, A. Beane. (2021). Demokratik okullar (Güçlü Eğitimden Dersler). Ankara: "Dipnot Yayınları", s.269.
5. Pak Tee Ng. (2019). Singapur Eğitim Sistemi Zıtlıkların Gücü. Ankara: "Anı Yayıncılık", s.284.
6. Sahlberg, P. (2018). Eğitimde Finlandiya modeli. İstanbul: "Ana basın Yayın", s.126.
7. Yaacov, H. (2022). Demokratik Okullar. Akara: "Yeni İnsan Yayınevi", s.343.

8. Neill, A. S. (1960). *Summerhill: A Radical Approach to Child Rearing*. New York: Hart Publishing.
9. Pestalozzi, J. H. (1801). *How Gertrude Teaches Her Children*. London: Longman.
10. Mikayilli, B. (2025). Analysis of Janusz Korczaks pedagogical ideas in the context of childrens rights and upbringing (April 02). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=5205123> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5205123> https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5205123
11. Rousseau, J. J. (1762). *Emile, or On Education*. Paris: Garnier-Flammarion.
12. <https://edu.gov.az/en/news-and-updates/7748>